

עומק הפשט

גליון נושא: 'קושית הבית יוסף'

בס"ד, יום ג' פרשת מקץ, כ"ו כסלו - ימי החנוכה תשע"ו.
 לע"נ האשה החשובה מרת מינצא כץ ע"ה, בת הרב שמשון מרדכי הלוי שליט"א, נלב"ע כ"ח כסלו תשע"ה.

נס השמן רק שבועת ימים

קושית הבית יוסף

בגמ' (שבת דף כא עמוד ב) מאי חנוכה שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.

ידוע ומפורסם: הקושיא של מרן **הבית יוסף** (או"ח סימן תר"ע), מדוע קבעו חז"ל שמונת ימי חנוכה הרי הנס היה רק ז' ימים, כמבואר בגמ' ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, כך גם כתוב **במגילת תענית** (פרק ט') **ובמגילת אנטיוכוס** (פסוק סז) שמצאו רק כשיעור יום אחד. וכך נפסק **ברמב"ם** (הלכות חנוכה פרק ג) שלא הוצרכו לנס פך השמן אלא לשבעה ימים.

1. תמצית התירושים של הבית יוסף

התירוץ הראשון: גם ביום הראשון אירע נס, ששמו במנורה רק שמינית הכמות ובכל זאת היא הספיקה להדלקת לילה שלם. והקשה **הפר"ח** (סימן תר"ע) **והג"ר מנחם זעמבא זצ"ל** (נר למאה, ימי שמונה עמוד קלד) איך חילקהו לשמונה הרי זה פחות מכשיעור ומפורש בגמ' (מנחות פט.). שחייב לתת שמן כמידתה.

יש 3 תירושים: **התורא"ש** מתרץ, וכן ייסד **הגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל** (שבט הלוי ח"א סימן קצ"ו), שהדין לתת 'כמידתה' הוא רק לכתחילה ובמקום שאי אפשר שאני. **המאורות נתן** (חנוכה ס' ג') תירץ שאין מעכב שברגע ההדלקה יהא כל שיעור השמן והיה בדעתם להוסיף שמן כשיראו שהולך לכבות. **בשו"ת זכר יהוסף** (או"ח סימן קכ אות ד' ד"ה ונראה) תירץ שגם בחצי שיעור יש קיום מצוה.

התירוץ השני: אחר ששמו את השמן במנורה נשאר הפח מלא בכתחילה, וראו את הנס כבר ביום הראשון, וכן בכל לילה ולילה (ב"ח שם). והקשה **הפר"ח** שא"כ ביום השמיני לא היה נס, ויש מתרצים שנשאר מלא גם ביום התשיעי, אולם קשה מה התועלת בכך. ובפשוטו מתרצים (ש.א.) שאותו נס משמש לפניו ולאחרי, ביום השביעי שלא כלה וביום השמיני שיש כאן 'שמן נס' להדלקה.

התירוץ השלישי: הוריקו את כל השמן לתוך המנורה, ונרות המנורה דלקו כל הלילה, ולבוקר היו נרות המנורה מלאים שמן. והקשה **המור וקציעה והשפ"א** (מנחות דף פח.) שחובה להסיר את השמן וליתן שמן אחר, כמפורש בגמ' נר שכבה מדשן הפתילה. ותירץ **הגר"י זילברשטיין שליט"א** (אבני חן ח"ב עמוד תרנב) שהנס היה כאילו לא הודלק, ולא היה צריך דישון. עוד יתכן (ד.א.ש.) שאם נשאר כולו מלא לא נקרא שירים.

2. תירושים נפלאים

אי אפשר: לא שייך להזכיר את כל התירושים, אולם חשוב לשים לב שרוב התירושים מתחלקים לארבעה ראשים ('ימי שמונה' בהקדמה).

המהלך הראשון: היום הראשון נקבע על נס אחר [מאירי ופרי חדש - נס הנצחון, מאירי וספר האשכול - מציאת הפח]. ועיין בכנה"ג שתמה מפשטות הגמ' שנס פך שמן היה לכל השמונה.

המהלך השני: כבר ביום הראשון אירע נס בריבוי השמן [תירושי **הבית יוסף** - בכל הג' דרכים נאמרו בדרך זה. **פר"ח** - הבזיכים נתמלאו ע"י מעט שמן. **תורא"ש** - שמו במנורה את כל השמן, ורק שמינית השמן כלתה. **דרשות חת"ס** - הדליקו בחצר ולא בהיכל וצריך יותר שמן. **הס"ז והג"ר יחזקאל אברמסקי זצ"ל** - בסוף היום הראשון נשאר מעט שמן במנורה להחיל עליו את הנס לשאר הימים].

המהלך השלישי: גם ליום הראשון לא היה מספיק שמן [השאלות שהובא בהמשך - נבלע בדפנות. **נר המאיר** - נשפך מעט מהשמן. **שפע חיים** - הפך היה ריק מעיקרא ונתמלא בנס].

המהלך הרביעי: חנוכה שמונת ימים כנגד ענין אחר. [נמוקי יוסף שבת כא. ור"י **מלוניל** - כנגד חג הסוכות שהוא החג הארוך ביותר. **אר"ח בשם בעל העתים**, וספר **הכלבו** - כנגד חידוש ברית מילה שמלים לשמונה ימים. **המ"א** עפ"י **מגילת תענית** - כשמונת ימי חנוכה המזבח, וסמכוהו על פך השמן. **שואל ומשיב** (שו"ת קמא חלק ג' סימן ע"א), ו**ברית משה** (על הסמ"ג הלכות חנוכה), ו**הגרצ"פ פרנק זצ"ל** (ימי שמונה עמוד רמט) - שלא יבואו לעשות באיסור 'מנורת שבעה קנים' כמו במקדש.

פנינים

'כלל ישראל'

ראשונים: זכה הבית יוסף, כאשר קושיא זו מיוחסת על שמו ונקראת בפי כל קושית הבית יוסף. אולם באמת הראשונים כמלאכים כבר הקשו קושיא זו, כמבואר **במאירי** (שבת כא.), ו**בתורא"ש** (שבת כא. ד"ה נעשה נס), **האשכול** (ריש הל' חנוכה), ו**הר"י מלוניל**, ותירצו קושיא זו חלקם כהב"י וחלקם באופנים אחרים. [אולי ההסבר לזה (ב.ש.) שבזמן הב"י ספרי הראשונים הללו לא היה נפוץ לכל, כפי שידוע שהמאירי והתורא"ש נמצאו כעבור זמן רב ספונים אי שם].

כולם כאחד: כלל ישראל לכל אורך הדורות דן בקושיא זו, השאלה הטרידה ומעסיקה את כל רובדי העם - ראשונים ואחרונים, פוסקים ולמדנים, גדולי הדור ופשוטי עם.

יגדיל תורה ויגדיר: קושית הבית יוסף מרבה תורה בישראל, כאשר בכל הזדמנות בה מסובים בימי החנוכה לסעודת מצוה להודות ולהלל, הקושיא עולה מאיליה על ידי מאן דהו, האחד מקשה וחבירו מתרץ, זה מפלפל וזה מפשט. בני-תורה מרבים עליה נדונים מצד ההלכה, ושוחרי-חסידות מדברי קבלה, נהרא נהרא ופשטיה.

כדי שתהיה שאלה: בעלון הנפלא 'אז נדברו' (וישב תשע"ו) כתב לפי זה לתרץ בדרך צחות את קושית הבית יוסף, שהסיבה שיש שמונה ימים הוא בשביל שתהיה שאלה, וידונו בה וירחיבו בה. כאשר עצם המשא ומתן ופולפולי דאורייתא זה הפרסומי ניסא הגדול ביותר. דוגמא לדבר יש בליל הסדר שעושים 'שינוי לשם שינוי' כדי לעורר את התנינוקות, כך גם בחנוכה תקנו שמונה כדי שכולם ישאלו 'למה שמונה ולא שבע' ובכך יתפרסם הנס.

מפליא: באותו סימן יש בבית יוסף עוד שני קושיות, ו**הב"ח** שם מתקשה בכונת תירוץ הב"י, ואין קושיות אלו ידועות כלל. ואילו קושיא זו של הב"י, כל צורב צעיר יודע את הקושיא עם שלל תירושיה.

'מאות תירושים'

אין מספר: במירוח ההיסטוריה התחדשו אינספור תירושים על קושית הבית יוסף, איש על מחנהו ואיש על דגלו. על קושיא זו ישנם תירושים בכל הדרכים שהתורה נדרשת בהם, על דרך: פרד"ס (פשט רמז דרוש סוד), לומדעס' ומחשבה, מוסר וחסידות, הלכה ואגדה.

מנהג צדיקים: המנהג היה אצל רבני הונגריא שכל יום מימי החנוכה היו מוסרים שיחה ובה תירוץ חדש על קושית הב"י. כך גם היה דרכם בקודש של האדמו"ר רבי יואל **מסאטמר זצ"ל**, והאדמו"ר **מצאנז קלויזנבורג זצ"ל**, שבשנות כהונתם היו אומרים בכל יום מימי החנוכה תירוץ חדש על קושית הב"י, זקני החסידים מספרים שמעולם לא חזרו על תירוץ שכבר נאמר אי פעם (ש.ב.).

500 תירושים: עשרות ספרים עוסקים בשאלה זו, הגדילו לעשות מכון 'אור חדש' שהוציאו לאור ספר **ימי שמונה** על חנוכה (אשרוד ה'תשס"ז), בו מלוקט בסדר נפלא בנוי לתלפיות, יותר מ-500 תירושים! על קושית הב"י. ❖

מנהג ישראל תורה

לכוון בהדלקה על נס המלחמה

יום נוסף: אחד מהתירושים הידועים על קושיית הב"י הוא התירוץ שמבואר במאירי (שבת כא.) ופרי חדש, ובנין שלמה, והעמק שאלה, וארחות חיים (חנוכה), ועוד, שאכן בשמן היה רק ז' ניסים, אולם קבעו בנוסף לכך יום שמיני לציין את נס הנצחון במלחמה. והיום הראשון בו לא היה נס בפח השמן הוא לזכרון נס המלחמה, ושאר השבעה ימים הם לזכרון נס פח השמן. וכע"ז מבואר בהעמק שאלה על השאלות (פר' וישלח שאילתא כ"ו אות י') שבחנוכה יש לברך גם על נס ההצלה וגם על נס הנרות, ועל נס ההצלה מספיק לברך יום אחד ותו לא.

כוונת ההדלקה: והעיר על כך בגליון הנפלא 'לענין הלכה' (י.מ.ה. - חנוכה תשע"ז) שנפק"מ בתירוץ זה שצריך לכוון בהדלקה להודות ולהלל על ניסי המלחמה, ולא על פח השמן גרידא.

נס המלחמה: וכתב שכבר ייסד כן הגרש"ז אורבאך זצ"ל (הליכות שלמה חנוכה פרק טז סעיף ט), שמעיקר המצוה צריך לכוון בשעת ההדלקה להודות ולהלל לד' על ניסי המלחמה. והוכיח הגרש"ז (שם הערה יז) כדבריו, ממה שנפסק בשו"ע (תרעו, ד) שצריך לומר בשעת ההדלקה הנרות הללו אנו מדליקים על הניסים וכו' ולא הזכיר נס פח השמן, וגם בנוסח 'על הניסים' לא מצינו כלל זכר לנס פח השמן אלא רק זכר לנס המלחמה, בהכרח שעיקר המצוה אינה לזכר פח השמן אלא על נס המלחמה, וכן כתב המהר"ל (בספר נר מצוה) שנס פח השמן היה הגילוי שנס המלחמה הוא נס מאת השי"ת. וביאר הג"ד אליהו דיסקין שליט"א שבנס הנצחון עדיין יש פתחון פה לטועים לפרש כהשקפתם המעוותת של 'החילונים', המעלים על נס את 'גבורתם ועוז רוחם של המכבים הגיבורים' שהביא את הנצחון. לכן בא נס פח השמן לגלות שהכל נס מאת השי"ת.

מפורש בקדמונים: וכן מבואר בר"י מלוניל (שבת פרק ב' דף ט') שתיקנו הדלקת נרות להזכיר שני הניסים נס המלחמה ונס פח השמן. וכן מבואר גם בספר תשב"ץ קטן (סי' רנ"ח) שאחר הדלקת נר חנוכה יש לומר ז' פעמים ויהי נועם וב' פעמים פסוק אורך ימים, משום שהחשמונאים אמרו את זה כשיצאו למלחמה ובזכות זה נצחו, לכן יש לומר כן גם אחר הדלקת נר-חנוכה, מבואר שר חנוכה הוא זכר גם לנס המלחמה.

ובספר יסוד ושו"ש העבודה (יב א) כתב שבברכת 'להדליק' יכון על נס פח השמן, ואילו בברכת 'שעשה ניסים' יכון על כל הניסים והישועות. ומצינו כן גם להלכה במ"ב (סי' תרע"ה ס"ק י') שהטעם שנשים חיובות בנר חנוכה הוא משום שהנס היה גם להן, שהיתה גזירה על כל בתולה הנשאת שתבעל להגמון תחילה, וגם התשועה נעשה ע"י אשה שבת יוחנן כהן גדול חתכה ראשו של ראש הצוררים, מבואר שהנרות הם גם זכר לנס המלחמה. וביאר המשך חכמה (פרשת וישב) שחז"ל אין מתקנים הלל והודאה רק על נס היוצא מגדר הטבע לכך הוצרכו לנס פח השמן, למרות שהעיקר נס המלחמה.

יש להעיר: בגוף התירוץ הנ"ל, שיוצא שרק היום הראשון שלא היה בו נס בפח השמן הוא זכר לנס המלחמה, ושאר הימים הם רק זכר לפח השמן, ואילו בדברי הפוסקים והראשונים הנ"ל משמע שכל חנוכה הוא זכר לנס המלחמה. ובפשוטו יש לבאר שכל חנוכה הוא זכר גם לנס המלחמה, וכוונתם רק לומר שהוסיפו יום נוסף לזכר נס המלחמה (י.ש.ק.).

ועוד יש לומר: לפי מה שכתב הגרש"מ דיסקין זצ"ל (משאת המלך הערות והארות אות פ"ו) שהנר הראשון שבכל יום הוא על נס המלחמה, והמוסיף והולך שבכל יום הוא על נס פח השמן, [שכל נס פח השמן היה בשביל ענין של הידור, שהרי טומאה הותרה בציבור, לכן קבעו זכר לפח השמן בהדלקה של הידור]. נמצא שבמה שהוסיפו את היום הראשון לזכר נס המלחמה קבעו שעיקר ההדלקה הוא לזכר נס המלחמה ורק המוסיף והולך שהוא הידור הוא זכר לנס פח השמן. ❖

הסבא מקלם זצ"ל (ימי שמונה עמוד רז) והג"ר יואל קלופט בספרו 'דעת יואל' - לאחר שראו נס גלוי במשך שבעה ימים, הבינו שגם מה שדלק ביום הראשון הוא נס. כעין שאמר רבי חנינא בן דוסא לבתו, "מי שאמר לשמן וידלוק, יאמר לחומץ וידלוק". וכפי שכתב הרמב"ן (סוף פרשת בא) מן הניסים הנסתרים וכו'. רק שלא שייך לקבוע הלל והודאה על נס תמיד, אבל כאן שהיה נס מלובש בתוך הטבע, הוסיפו יום אחד על הטבע עצמו. כ"כ אדמו"ר מאמשינוב שליט"א אומר תירוץ זה בשם זקינו זצ"ל, ודימה זה לדברי הנועם אלימלך שבקריעת ים סוף נאמר וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַיַּבֶּשֶׁה בְּתוֹךְ הַיָּם (שמות יד כט), שגם כשהלכו ביבשה, הרגישו נס כמו בתוך הים (א.ב.ב.).

3. כמה שמן נמצא בפך?

פחות מיום אחד: עיקר היסוד שהיה שמן רק ליום אחד יש חולקים על זה, כמבואר בשאלות דרב אחאי גאון (פרשת וישלח סוף שאילתא כו עמוד קעה) הובא בספר האשכול ובברכי יוסף, שהשמן לא היה די אפילו ליום אחד.

וביאר שם בספר שאילת שלום (על השאלות אות מ') שכונת השאלות לתרץ קושיית הב"י שגם ליום אחד לא היה די, כי דפנות הפך ספגו מעט מן השמן, נמצא שהיה נס גם ביום הראשון.

והקשה על כך בהעמק שאלה (שם) איך יתכן שמילאו פך שמן וחתמו בחותמו של כהן גדול בלי שיהיה מספיק אפי' ליום אחד, הרי עשו מידה זו להדלקת המנורה. [ויתכן לתרץ (כ.ק.) שבכל הפחים דוגמתו לא נבלע הרבה בדפנות, כי מעיקרא הכניסו כשיעור יום אחד, ורק בפך זה נחסר שהיה 'עתיק יומין' ונבלע בו הרבה שמן בתוך הפך].

עוד תמה בספר חידושי הרי"ם מדוע הכהן גדול היה צריך לחתום על הפך, וכי לא היה שם אדם אחר שיהיה אחראי על החותמות.

מנחת חביתין: מכח תמיהות אלו פירש החידושי הרי"ם באופן אחר את דברי השאלות, שבאמת בפך היה רק ג' לוגין שמן, כשיעור מנחת חביתין של כהן גדול ולכן נחתם בחותמו, וחסר חצי לוג למנורה שצריך ג' לוגין ומחצה. נמצא שיש נס גם ביום הראשון. [וזה דלא כהבנת השאלת שלום' שהסיבה שלא הספיק ליום אחד, הוא מחמת שנבלע בדפנות].

שמן לשמונה ימים: תירוץ מיוחד כתב הג"ר ליבל היינא זצ"ל (ליקוטי יהודה עמוד קלח, הודפס בסוף ספר שפת אמת על חנוכה), בשם סביו בעל האמרי אמת, שבאמת היה בכד שמן לשמונה ימים [וקשה פשוט לשון הגמ' ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, ויש לדחוק שהפך היה 'סוג פח' שמחזיק שיעור של יום אחד, אבל השמן היה לשמונה ימים].

והנס אירע בשעת מילוי הפך שמילאו כשיעור יום אחד וראו שאינו מלא, הוסיפו עוד כמות של יום אחד, וראו שאינו מלא, כך שמונה פעמים. ולכן היה חתום בחותמו של כה"ג כי הבינו שכד זה ישמש באחת התקופות, ונשמר בנס עד החשמונאים. ❖

הערות מבני החבורה

ביאור קושיית הבית יוסף

קושיא על הקושיא: יש תמהים על עצם קושיית הב"י, מכיון ששמן של יום אחד נהפך להיות שמן של שמונה ימים, נמצא שיש כאן 8 ימי נס ולא רק 7, שהרי לא נוספו קנקנים חדשים וגם לא נוצר שמן חדש של עוד שבע ימים, אלא אותו שמן עצמו דלק שמונה ימים. ובהכרח גם בקושיא הבין הב"י שהשמן נתחלק באיזה צורה בין שמונת הימים וא"כ הנס קיים בכל השמונת הימים בשוה. ואין לומר שזה גופא תירוץ הב"י, שעדיין לא מובן מה הקושיא 'ודקארי לה מאי קארי לה'.

ועוד, שאילו היו קובעים ז' ימים לא היה ניכר שהנס נמשך על שמונה ימים, ובהכרח כדי לציין סיפור הנס כפי שאירע צריך לעשות חנוכה שמונה ימים. ועוד (ה.י.), הרי לא תוקן 'יום כנגד יום', אלא קבעו שמונת ימי חנוכה כמקשה אחת של שמונת ימים, לסמל את נס פח השמן שהיה אמור להספיק ליום אחד והוכפל לשמונה. ולא שייך לסמל כי אם בחג של שמונת ימים.

רק כשיש תועלת: ויש לומר בפשיטות באופן ראשון (ד.ק.) שכוונת קושיית הב"י, שלהודות ולהלל שייך רק במעשה ניסים שהתהווה תועלת לישראל מחמתם, ומאחר שיום אחד היה שמן גם קודם הנס, לא שייך לציין עליו בהלל והודאה, וכל ריבוי השמן הוא רק לשבעת ימים א"כ צריך לחוג רק 7 ניסים. ועל זה תירץ הב"י שכן היה רווח בכל יום ויום.

באופן שני שמעתי (מ.ח.) שאכן הב"י גם בקושיא הבין שמוכרח להיות שהשמן התחלק באופן כל שהוא בין כל השמונת ימים, וכל קושייתו היא איך בפועל התבטא הנס בכל השמונת ימים, ועל כך הסביר בתירוץ שיש שלוש דרכים כיצד זה התרחש. **באופן שלישי** שמעתי (ד.א.ש.) שבהו"א הבין הב"י כמו הו"א של הט"ז (ס"ק א') שכל השמן כלה ביום הראשון, ובשאר הימים דלק ללא שמן כלל. או שדלק בשאר ימים מהשמן מעט שהוא יותר ללילי טבת. ❖